

**KÜRESELLEŞME DEVRİNDE ERGENLİK ÇAĞINA ERİŞMEYEN VE GENÇLER
ARASINDA UYUŞTURUCU BAĞIMLIĞININ GÜNCEL DURUMU VE HUSUSİ
YÖNELİMLERİ**
CURRENT STATE AND POLITICAL TENDENCIES OF DRUG ADDICTION AMONG
MINORS AND YOUNG PEOPLE IN THE PERIOD OF GLOBALIZATION

VASIF GULIYEV SALMAN OĞLU

Doctoral student of the Center for Forensic
Examination of the Ministry of Justice
of the Republic Azerbaijan

guliyev889@mail.ru

ÖZET

Makalede, dünyada ve Azerbaycan'da ergenlik yaşına varmayan ve gençler arasında uyuşturucu bağımlılığının durumu, süreci ve dinamikleri analiz edilmiş, küreselleşme devrinde ergenler ve gençler arasında bağımlılığın, narkotik araçların ve bu tür maddelerin kanuna aykırı temini ve dağıtılmasının bazı karakteristik yönelimlere etkisi üzerine hazırlanmıştır.

Dünya ülkelerinde uyuşturucunun güncel durumu, bağımlılığın ergenler ve gençler arasında yayılma hızını etkileyen istatistik bilgiler sunulmuştur. Azerbaycan'da son yıllarda ergenler ve gençler arasında uyuşturucu bağımlılığının yayılmasını etkileyen istatistik bilgileri analiz edilmiştir. Günümüz dünyasında, küreselleşme sürecinde bazı ülkelerde (ABD, Rusya, Kazakistan, Avrupa Birliği Ülkeleri) uyuşturucu vasıtalarından ve benzeri maddelerden, sentetik içerikli hususiyetlerden, psikolojik etki eden maddelerin temininin mukayesesi, uyuşturucu vasıtalarından istifade neticesinde meydana gelen ölüm halleri ile bağlı ortaya koyulan istatistik bilgilerin, uluslararası teşkilatların hazırladığı raporların (Birleşmiş Milletler Cemiyeti'nin Uyuşturucu ve Cinayetleri inceleme şubesinin 2021'ci bağımlılık hakkındaki genel dünya bildirisi, bağımlıların ve uyuşturucu bağımlılığının görünürlülüğü üzerine Avrupa Merkezi tarafından hazırlanan 2021'ci yıl "Bağımlılar hakkında Avrupa Bildirisi) Uyuşturucu ve uyuşturucunun kanuna aykırı dağıtımına karşı mücadelede devlet komisyonunun daimi faaliyet gösteren işçi grubu tarafından hazırlanmış 2021' yıl "Uyuşturucu vasıtalarının kanunsuz dağıtım ve bağımlılığa karşı mücadelenin sonucuna dair yıllık neticeler'in ayrı ayrı hukukçular (Hukuk doktorları F.M.Cavadov, B.S.Zahidov, E.H.Həsənov ve başkaları) tarafından hayata geçirilen araştırmaların tahlili ve genelleştirilmesi esasında uyuşturucu bağımlılığının ve ticaretinin karakteristik hususiyetleri belirlenmiştir. Ergenlik yaşına gelmeyenlerle ile gençler arasında bağımlılığın karşısının alınmasının ve önlemeye yönelik sistemin kurulması ve yenilenmesi maksadı ile ilmi tarafının zaruri olan teşkili ile idare edilmesi ve teknik, sosyal ve psikolojik, kriminoloji, cinayet hukuku karakterli meseleler bütünü açıklığa kavuşturularak sistemleştirilmiştir.

Anahtar kelimeler: narkotik araçlar, psixotrop maddələr, narkomanlıq, çocuklar ve ergenler, gençler, istatistika, meyllər, BM.

Summary

In the article, the situation, structure and dynamics of drug addiction among minors and young people in the world and in Azerbaijan was analyzed, and some specific trends of drug addiction, drug and psychotropic substance trafficking among adolescents and young people in the period of globalization were drawn. Statistical data reflecting the level of prevalence among young people were provided. Official statistics reflecting the

prevalence of drug addiction among adolescents and young people in Azerbaijan in recent years have been analyzed. In the modern world, in the context of globalization the scale of non-medical consumption of drugs and psychotropic substances, synthetic cannabinoids, new psychoactive substances, statistical data on the number of deaths due to drug use in some countries (USA, Russia, Kazakhstan, EU countries), reports prepared by international organizations (World Report on Drugs for 2021 of United Nations Office on Drugs and Crime, 2021 “European Report on Drugs” prepared by the European Center for Drug and Drug Abuse) the “Annual Report on the Outcome of the Fight Against Drug Trafficking and Drug Abuse” for 2021, prepared by the Permanent Working Group of the State Commission on Combating Drug Abuse and Illicit Trafficking, on the basis of the analysis and generalization of the researches carried out by separate legal scholars (doctors of legal sciences F.M.Javadov, B.S.Zahidov, E.H.Hasanov and others) the characteristic tendencies of drug addiction and drug business were revealed. In order to improve and update the system of prevention and prophylaxis of drug addiction among minors and youth, a set of organizational-technical, socio-psychological, criminological and criminal-legal issues that need a scientific solution have been identified and systematized.

Keywords: drugs, psychotropic substances, drug addiction, minors, youth, statistics, trends, UN.

Müasir dövrdə, qloballaşan dünyada narkomanlıq¹ əhalinin fiziki və mənəvi sağlamlığına, sosial-demografik vəziyyətə, cəmiyyətin iqtisadi durumuna, siyasətə, hüquq qaydasına, sosial sabitliyə, millətin gələcəyinə, kriminogen şəraitə ciddi təsir edərək cinayətkarlığın kriminal fonunu determinə edən əsas amillərdən birinə, hər bir ölkənin və bütünlükdə dünyanın üzləşdiyi ciddi bir bəlaya, milyonlarla insanın, xüsusən də yeniyetmələrin və gənclərin həyatı və sağlamlığı üçün böyük təhlükə kəsb edən neqativ sosial hadisəyə çevrilmişdir.

Təsadüfi deyildir ki, Ümummilli Lider Heydər Əliyev hələ 1997-ci ildə Bakıda keçirilən BMT-nin Yaxın və Orta Şərqdə narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsinə nəzarət və bununla bağlı problemlər üzrə Yardımçı Komissiyasının 32-ci sessiyasının açılışında söylədiyi nitqində narkomanlıq və narkobiznesin dünyada ümumbəşəri bir problemə çevrildiyini qeyd etmişdi.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev də narkomanlıqla və narkobizneslə mübarizə məsələlərinə həsr olunmuş beynəlxalq tədbirlərdə çıxış edərəkən bildirmişdir ki, «coğrafi mövqeyindən, ictimai-siyasi quruluşundan, inkişaf səviyyəsindən, mədəni və tarixi əlaqələrindən asılı olmayaraq, elə bir ölkə yoxdur ki, dövrümüzün qlobal problemlərindən biri olan narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi ilə qarşılaşmasın». Ölkə Prezidenti narkomanlığın cəmiyyətin mənəvi və əxlaqi dəyərlərinə dağıdıcı təsir göstərən, insanların, xüsusən də yeniyetmələrin və gənclərin həyat və sağlamlığına ciddi təhlükə yaradan, tamah və zorakı xarakterli cinayətlərin ən təhlükəli forma və növlərinin artmasına səbəb olan kriminogen amillərdən biri olduğunu göstərmişdir.

Transmilli narkocinayətkarlığa və narkobiznesə aktiv şəkildə qarşıdurma baxmayaraq, narkomanlıq milli təhlükəsizlik üçün ciddi təhdidlərdən birinə, ölkələrin demografik potensialının sarsıtılmasının əsas amilinə çevrilmişdir (22, s.148). 23 may 2007-ci il tarixli «Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik konsepsiyası»nda Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinə təhdidlər sırasında digərləri ilə yanaşı, transmilli mütəşəkkil cinayətkarlıq, o cümlədən insan alveri, narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi də xüsusi olaraq göstərilmişdir.

H.e.d. B.S.Zahidov, narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsinin böyük sosial təhlükə kəsb etdiyini qeyd edərək yazır: «Müasir mərhələdə narkotizmin və narkobiznesin ictimai təhlükəliliyi onda təzahür edir ki, o, artıq uzun illərdən bəri ayrıca götürülmüş bir məkanın, yaxud müəyyən bir əhali qrupunun

¹ Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının qanunsuz dövriyyəsi haqqında 9 avqust 2005-ci il tarixli Azərbaycan Respublikasının Qanununun 1-ci maddəsinə uyğun olaraq, “narkomanlıq-xroniki intoksikasiya doğuran narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin sui-istifadəsi nəticəsində yaranmış narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən psixi və (və ya) fiziki asılıqla o cümlədən psixi davranış pozuntuları ilə idad olunan xəstəlik vəziyyətidir”

sosial-hüquqi faciəsi olmaq hüduqlarını aşmışdır. Son dərəcə təhlükəli olan bu kriminal hadisə öz böyük ictimai təhlükəliliyi ilə yaşadığımız planeti bürüyərək, bütün insanlığın ümumbəşəri qlobal probleminə çevrilmişdir» (6, s.124).

F.Cavadov, Y.Abdullayev və H.Vəliyev düzgün olaraq qeyd edirlər ki, «Narkomaniya və narkobiznes yoluxucu xəstəlik kimi əhali, xüsusən də gənclər arasında yayılmış, öz miqyaslarını genişləndirərək transmilliləşmiş, dünyamızı, cəmiyyətimizin sosial-iqtisadi, mənəvi-əxlaqi dayaqlarını dağıtmaq səviyyəsinə çatmışdır. Hazırda vətəndaşlarının narkotizasiyasının acı nəticələrini hiss etməyən ölkə tapmaq mümkün deyildir. Narkomanlıq və narkobiznes ərazi, milli, dini, sinfi və digər sərhədlər tanımayan, qlobal xarakter daşıyan beynəlxalq problemə çevrilmişdir»(5, s.6).

Transmilli mütəşəkkil cinayətkarlığın, onun ən müxtəlif forma və növlərinin tüğyan etdiyi müasir şəraitdə narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsinin dünya miqyasında geniş yayılması narkomanlığı bəşəriyyətin ən qlobal problemlərindən birinə çevirmişdir. AMEA-nın vitse-prezidenti, akademik İ.Hüseynovanın qeyd etdiyi kimi, «narkomaniya, narkotik tərkibli maddələrdən sui-istifadə, onların istehsalı, ticarəti, törətdiyi fəlakətlər yüz illər boyunca olduğu kimi, 21-ci əsrdə də bəşəriyyətin varlığını və inkişafını təhdid edən ən təhlükəli qlobal problemlərdən biri olmaqda davam edir». Müəllif, narkotiklərdən sui-istifadənin və onların qanunsuz dövriyyəsinin son onilliklərdə qlobal miqyas aldığı, sosial-psixoloji mühitə, iqtisadiyyata, siyasətə mənfi təsir göstərdiyini qeyd edərək yazır: «Narkotik asılılığın qurbanları daha çox yeniyetmələr və gənclər olur. Narkotika aludəçiliyi həm gənc insanın özü, həm də ailəsi, yaxınları üçün faciəyə çevrilir» (9).

Bir sözlə, narkomanlıq artıq çoxdandır ki, tibbi problemdən sosial-iqtisadi və hüquqi problemə çevrilmişdir (15, s.6).

Narkomanlığın yetkinlik yaşına çatmayanların və gənclərin sağlamlığına, sosial-psixoloji durumuna neqativ təsir etməsi ilə yanaşı, bu sosial bəlanının ictimai təhlükəliliyi «müxtəlif tamah-zorakı xarakterli cinayətlərin törədilməsinə şərait yaradan kriminogen amil kimi çıxış etməsindən»(5, s.9) ibarətdir. H.e.d. E.H.Həsənovun qeyd etdiyi kimi, «qiyməti çox baha olan və durmadan artan narkotiklərdən asılı vəziyyətə düşən narkoman, narkotik vasitələr almaq üçün vəsait əldə etmək məqsədilə «cinayət törətməyə yüksək hazırlıq vəziyyətində» olur»(10, s.179-180). S.Qədirova və Z.Məmmədova yazırlar: «Narkotik qəbul edən yeniyetmənin kriminal meyilləri xüsusilə təhlükəlidir. Belə ki, neqativ psixi kənarlaşmaların xüsusən ağırlaşması onun yaş xüsusiyyətləri, xarakterin zəifliyi, yüksək emosional vəziyyəti, mənəvi özünə nəzarətin olmamaması ilə şərtlənir. Beləliklə, eyforiya vəziyyətində yeniyetmələr yaşlılara nəzərən hüquq pozuntularına daha çox meyilli olurlar»(2). B.S.Zahidov da bu amili xüsusi olaraq vurğulayır və yazır ki, «Narkotiklərdən istifadə nəticəsində psixi xəstəliklərə düşən olan, cəmiyyətdə tüfeyli həyat sürən narkomanlar tərəfindən ictimai təhlükəli əməllərin törədilməsi hallarına tez-tez rast gəlmək mümkündür»(7, s.303-304).

Beləliklə, XX əsrin sonundan başlayaraq qloballaşan dünyada sürətlə yayılan sosial-neqativ hadisələr sırasında millətin sağlamlığı üçün olduqca təhlükəli olan, ictimai şüuru deformasiyaya uğradan, ölkələrin iqtisadiyyatına ciddi zərər vuran, milli təhlükəsizliyi sarsıdan narkomaniya və narkobiznes müasir dövrdə yeniyetmələr və gənclər arasında xüsusilə təhlükəli miqyaslar almışdır(20, s.3-4).

Təsadüfi deyildir ki, 8 sentyabr 2000-ci il tarixdə qəbul edilmiş BMT-nin minilliyin Bəyannaməsində iştirakçı-dövlətlər transmilli cinayətkarlıq və beynəlxalq terrorizmlə mübarizənin gücləndirilməsi ilə yanaşı, bütün istiqamətlərdə narkotiklərlə bağlı dünyəvi problemlərə birgə səylərlə qarşıdurma öhdəliyini öz üzərlərinə götürmüşlər.

Narkomanlıqla, narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə mübarizədə BMT-nin, onun bir sıra strukturlarının rolu və əhəmiyyəti xüsusi qeyd edilməlidir. Məlum olduğu kimi, BMT-nin narkotiklərə nəzarət Programının və beynəlxalq cinayətkarlığın qarşısının alınması üzrə Mərkəzin birləşməsi nəticəsində 1997-ci ildə BMT-nin nəzdində narkotiklər və cinayətkarlıq İdarəsi yaradılmışdır. Hazırda BMT-nin bu strukturu narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsinə qarşı mübarizədə dünya lideridir. Narkotiklər və cinayətkarlıq üzrə İdarənin bütün dünyanı əhatə edən regional şöbələr şəbəkəsi qurulmuşdur. Hazırda İdarənin dünya üzrə 150 ölkəsini əhatə edən 21 regional bölməsi fəaliyyət göstərir. BMT-nin bu İdarəsinin əməkdaşları tərəfindən illik Ümumdünya məruzələri hazırlanır və bu məruzələrdə dünyanın ayrı-ayrı regionlarında və ölkələrində narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsi sahəsində mövcud vəziyyət qiymətləndirilir. BMT-nin narkotiklər və cinayətkarlıq üzrə idarəsi

həmçinin üzv-dövlətlərə narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi ilə mübarizədə maddi-texniki və digər xarakterli köməklik göstərir.

BMT-nin Narkotiklər və Cinayətkarlıq üzrə İdarəsinin 2021-ci üzrə «Narkotik haqqında ümumdünya məruzəsi»ndə əks olunmuş məlumatlara görə dünyada narkotik qəbul edən şəxslərin sayı 275 milyon nəfər olmuşdur ki, bu da 15-64 yaş arasında olan dünya əhalisinin təqribən 5,5%-ni təşkil edir. Son 10 ildə dünyada narkotik istifadəçilərinin sayı 22% artmışdır. Narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin dünya miqyasında illik dövriyyəsi təqribən 450-500 milyard ABŞ dolları səviyyəsində qiymətləndirilir ki, bu da illik ümumdünya ticarət dövriyyəsinin təqribən 2-3%-ni təşkil edir (8, s.39).

Dünya üzrə 275 milyon nəfər narkoistifadəçi insandan 27 milyon nəfəri amfetamin və metamfetamin kimi stimulyatorların, 21 milyon nəfəri isə «ekstazi» kimi psixoaktiv maddələrin istehlakçısı olmuşdur(14). Marixuananın əvvəlki kimi dünyada ən çox istifadə olunan narkotik vasitə olduğu qeyd edilməlidir. Belə ki, dünya ölkələrində narkotik istehlak edənlərin təxminən 200 milyon nəfəri məhz marixuana qəbul edənlərdir. BMT ekspertləri dünyada 36,3 milyona yaxın insanın narkotik asılılıqdan əziyyət çəkdiyini göstərirlər (8, s.39).

Məruzədə həmçinin qeyd olunur ki, son 24 ildə dünyanın bir sıra regionlarında istehlak edilən kannabisin «təsir qüvvəsinin» 4 dəfədən çox artmasına baxmayaraq, bu növ narkotik vasitələri qəbul edən yeniyetmə və gənclərin böyük hissəsi kannabis və ondan hazırlanan narkotik vasitələrin zərərsiz olduğunu hesab edirlər. Məruzədə 11 milyondan çox insanın inyeksiyon narkotiklər qəbul etdikləri və onların 50%-ə qədərinin hepatit C-yə yoluxduqları göstərilmişdir(14).

BMT-nin Narkotiklər və Cinayətkarlıq üzrə İdarəsinin məlumatlarına görə ABŞ-da 15-64 yaş arası vətəndaşların 16,5%-i narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən istifadə edir. Bu göstərici ilə ABŞ dünyada ilk sıradadır. İkinci yer daha bir Şimali Amerika ölkəsi – Kanadaya (14,7%) məxsusdur. Sonrakı yerlərdə Nigeriya (14,3%), Çili (11,8%), Çexiya (11,4%), Fransa (11,1%), Yeni Zelandiya (11,0%), Avstraliya (10,2%), Uruqvay (9,3%), İtaliya və İspaniya (9,2%), İsveçrə və Hollandiya (8,0%), Xorvatiya (7,9%), Danimarka (6,9%), Finlyandiya (6,8%), İslandiya (6,6%), İngiltərə (6,5%), Avstriya (6,4%), Şotlandiya (6,3%), Misir (6,2%) və Almaniya (6,1%) qərarlaşmışdır. Qeyd edək ki, 122 ölkə arasında Türkiyə (0,3) 120-ci yerdə olmuşdur.

Hesabatla görə, Azərbaycanda 15-64 yaş arası vətəndaşların 3,5%-i ən azı bir dəfə narkotik vasitələrdən istifadə etmişdir. Bu göstərici ilə Azərbaycan 122 ölkə arasında 58-ci sırada yerləşmişdir. Region ölkələrindən Özbəkistan (4,2%) 53-cü, Rusiya (3,5%) 62-ci, Gürcüstan (2,7%) 72-ci, Qazaxıstan (2,4%) 78-ci, Ukrayna (2,1%) 81-ci, Belarus (1,0%) 101-ci, Moldova (0,7%) 110-cu olmuşdur.

BMT-nin Narkotiklər və Cinayətkarlıq İdarəsinin məlumatlarına görə 2018-ci ildə ABŞ-da 63 632 nəfər, Çində isə 25 727 nəfər narkotiklərin qəbulu nəticəsində həyatını itirmişdir. Qeyd edək ki, 2018-ci ildə Azərbaycanda narkotiklərin qurbanı olan şəxslərin sayı 26 nəfər olmuşdur.

2020-ci ildə ABŞ-da narkotiklərin qəbulu zamanı doza həddini aşma nəticəsində baş vermiş ölüm hallarının sayı 2019-cu illə (72 151) müqayisədə 30% artaraq 93 331 olmuşdur. Bu zəmində baş verən ölüm hallarının 74,4% -i (69 710) opioid qrupuna daxil olan narkotiklərin qəbulu nəticəsində baş vermişdir. 2021-ci ildə ABŞ-da doza həddini aşma nəticəsində baş verən ölüm halları 15% artaraq 100 000 həddini keçmişdir ki, bu da son bir neçə onillikdə qeydə alınmış ən böyük rəqəmdir. ABŞ-nın narkotiklərlə mübarizə İdarəsinin hesablamalarına görə 2020-ci ildə bu ölkədə hər gün 144 nəfər insan narkodoza həddini aşma nəticəsindən həyatını itirir. ABŞ-da son illərdə daha bir təhlükəli meyl qeydə alınmışdır. Elə ki, gənclər arasında morfindən 80-100 dəfə güclü olan və sintetik opioid sayılan fentanildən istifadə halları artmağa başlamışdır. Narkomanlıq nəticəsində həyatdan məhrum olanların 63%-i heroin və fentanil kimi narkotik vasitələri qəbul edənlər təşkil etmişdir.

Qeyd edək ki, narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən istifadə nəticəsində baş verən ölüm hallarının sayı haqqında məlumatların toplanması və analizi ilə BMT-nin narkotiklər və cinayətkarlıq üzrə idarəsi məşğul olur. BMT-nin bu strukturunun 2018-ci il üzrə hesabatında əhalinin mütləq və nisbi (əhalinin 1 mln nəfərinə düşən) ölüm sayı ilə bağlı məlumatlar əks olunmuşdur.

Bir milyon əhali arasında narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrdən qeyri-tibbi məqsədlərlə istehlakı nəticəsində baş verən ölüm hallarına sayına görə ilk yerlər ABŞ (1 milyon əhaliyə 300,7 ölüm hali), İsveç

(173,5), Estoniya (134,3), Avstraliya (121,7), Uruqvay (119,9), İslandiya (105,2), Kanada (100,4), Norveç (84,6), Böyük Britaniya (74,7), Finlyandiya (42,8), Danimarka (72,1), İrlandiya (69,6), Yeni Zelandiya (64,2), Rusiya (58,1), İran (55,9) kimi ölkələrə məxsusdur. MDB ölkələri arasında Qazaxıstan (18,8) 33-cü, Özbəkistan (16,7) 36-cı, Qırğızstan (6,0) 63-cü, Ukrayna (5,1) 65-ci, Azərbaycan (3,8) 67-ci yerdə qərarlaşmışdır. Ümumilikdə isə Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının hesabatına görə bir ildə narkoistifadədən ölənlərin sayı 450 minə çatmışdır.

Statistikaya görə hər üç avropalıdan biri ən azı bir dəfə qeyri-tibbi məqsədlərlə narkotikdən istifadə edir və hər saat, orta hesabla bir avropalı doza həddini aşma nəticəsində həyatından məhrum olur.

Avropa ittifaqında həyatında ən azı bir dəfə narkotik qəbul edən şəxslərin sayı 83 milyon və ya yaşı 15-64 olan şəxslərin 28,9%-ni təşkil edir. Onların 50,6 milyonu kişilər, 32,8 milyonu isə qadınlardır.

Xeyli dərəcədə qloballaşma və yeni texnologiyaların inkişafı ilə şərtlənən Avropa narkobazarında baş verən son dəyişiklər əsasən narkotiklərin istehsalı və dövriyyəsinin yeni metodlarının yaranması, həmçinin onların daşınmasının yeni marşrutlarının işlənilərək həyata keçirilməsi, onlayn-ticarətin artımı ilə bağlıdır. Qlobal kontekstdə Avropa – böyük bir narkobazardır və bu narkobazara narkotiklər dünyanın digər regionlarından qaçaqmalçılıq yolu ilə və daxili istehsal sayəsində daxil olur. Avropaya qadağan olunmuş preparatların əsas tədarükçüləri isə Cənubi Amerika, Qərbi Asiya və Şimali Afrikadır; Çin isə Avropa narkobazarını yeni psixoaktiv maddələrlə, onların istehsalı üçün istifadə edilən kimyəvi maddələr və prekursorlarla təmin edir. Avropada həmçinin kannabis və sintetik narkotiklər istehsal edilir. Kannabis əsasən daxili istehlak üçün nəzərdə tutulduğu halda, sintetik narkotiklər avropa narkobazarı ilə yanaşı, dünyanın digər regionlarına da ixrac edilir (19, s.14).

S.Qədirova və Z.Məmmədova qeyd edirlər ki, «yeni narkotik vasitələr qısa zamanda, xüsusilə gənclər arasında «populyarlıq» qazanmışdır. Onlar baş beyin reseptorlarına tərkibində marixuana olan təbii kannabinoidlərdən daha güclü təsir göstərən sintetik kannabinoid əsaslı çəkməli qarışıqlardır. Sintetik narkotiklər insan orqanizminə heroindən daha dağıdıcı təsir göstərir, çünki konsentrasiya qatılığı səbəbindən sintetika insan orqanizmi və mərkəzi sinir sistemini demək olar ki, tamamilə dağıdır. Onların qəbulunun əsas səbəbi – asanlıqla əldə oluna bilməsidir, çünki internet vasitəsilə, bəzi ölkələrdə isə hətta küçə mağaza və köşklərində satılır» (1).

Avropada narkotiklərin ən müxtəlif növlərindən istifadə edilir. Narkotikləri qəbul edilən şəxslər arasında polinarkomaniya geniş yayılmışdır.

Avropa İttifaqına daxil olan ölkələrdə daha çox istifadə edilən narkotiklər kannabis (47,6 milyon kişi və 30,9 milyon qadın), kokain (9,6 milyon kişi və 4,3 milyon qadın), MDMA (6,8 milyon kişi və 3,5 milyon qadın) və amfetamindir (5,9 milyon kişi və 2,7 milyon qadın). Qeyd edək ki, 2019-cu ildə narkotik qəbul edən 15-34 yaşda olan şəxslərdən 15,8 milyonu, yəni ümumən narkotik qəbul edənlərin 15,4%-i kannabis, 2,0 milyon (1,9%), MDMA, 2,2 milyonu (2,1%) kokain, 2,0 milyonu (0,7%) amfetamin qəbul edənlər olmuşdur (19, s.13). Avropa İttifaqında amfetamin istifadəçilərini sayı ilə bağlı deyə bilərik ki, 2019-cu ildə 15-16 yaşda olan şəxslərin ümumi sayında heç olmasa bir dəfə amfetamin qəbul edən yeniyetmələrin xüsusi çəkisi isə Bolqarıstanda 3%, Almaniyada 2%, Estoniyada 3%, İrlandiyada 2%, Xorvatiyada 2%, İtaliyada 1%, Macarıstanda 3%, Niderlandda 1%, Polşada 3%, Avstriyada 2%, Finlyandiyada 2%, İsveçdə 2%, Yunanıstanda 1%, Norveçdə 2% olmuşdur.

Avropada 15-16 yaşlı məktəblilər arasında ən azı bir dəfə MDMA qəbul edənlər Çex Respublikasında 4%, Estoniyada 5%, Latviyada 5%, Böyük Britaniyada 4%, İrlandiya, Bolqarıstan, Kipr, Litva, Macarıstan Niderland, Avstriya, Polşa, Portuqaliya, Slovakiya və Sloveniyada 3% təşkil etmişdir.

Kannabis kimi geniş yayılmış narkotik maddə və ondan hazırlanmış müxtəlif narkotik vasitələrə gəldikdə isə, yaşları 15-16 olan yeniyetmələr arasında ən azı bir dəfə kannabis məhsullarından istifadə edənlər Çex Respublikasında 28%, İspaniya və Fransada 23%, Latviyada 26%, İtaliyada 27%, Niderlandda 22%, Slovakiyada 22%, Polşa və Avstriyada 21%, Sloveniyada 23%, Slovakiyada 24%, Böyük Britaniyada 23% olmuşdur (19, s.48-51).

2016-cı ilin məlumatlarına əsasən, Rusiya Federasiyasında narkoloji dispanserlərdə qeydiyyatda 640 min şəxs olmuşdur. Lakin ekspert qiymətlərinə görə, ölkədə 7,3 milyon insan qeyri-tibbi məqsədlərlə narkotik qəbul edir ki, onların da 2,4 milyonu narkotik vasitələrdən mütəmadi şəkildə istifadə edir. Dünya üzrə heroin istehlakının

20%-i Rusiyanın «payına» düşür. Ölkə əhalisinin 3-5 milyonu müntəzəm olaraq yeni psixoaktiv maddələr qəbul edənlərdir. Rusiyaya Çin Xalq Respublikasından və bir sıra digər Avropa ölkələrindən sintetik narkotiklərin, əsasən də sintetik kannabinoidlərin və N-metilefedronun daşınması və ölkə ərazisində yayılması ilə bağlı çoxsaylı faktlar vardır. Bu zaman İnternet şəbəkəsindən və beynəlxalq poçt rabitəsindən istifadə etməklə «gizli saxlanma yerləri» vasitəsilə təməssiz bu növ narkotiklərin həyata keçirilməsini üzrə bütöv bir şəbəkə fəaliyyət göstərir(22, s.148-150).

2021-ci ildə Rusiyada narkoloji dispanserlərdə qeydə alınmış narkomanların 20%- 9-15 yaşda, 60%-i 16-24 yaşda və 20%-i 25-30 və daha yuxarı yaşda olan şəxslər təşkil etmişdir. Yaşları 30-dan yuxarı olan narkomanların xüsusi çəkisinin az olması onunla izah olunur ki, narkoasılığa düşən şəxslərin əksəriyyəti narkotiki 15-20 yaşda qəbul etməyə başlayır və onların bir çoxu sadəcə olaraq 30 yaşına çatmayaraq dünyalarını dəyişirlər. Hər il 90 min rusiyalı narkotikdən istifadəyə başlayır ki, bu da gündə 250 nəfər deməkdir(23). Artıq bu ölkədə 5-6-cı sinif şagirdləri olan 11-12 yaşlı uşaqların narkotik qəbul etmələri ilə heç kimi təəccübləndirmək mümkün deyildir. Rusiyada hər il 15-34 yaş arasında olan şəxslər arasında narkotiklərdən qeyri-tibbi məqsədlərlə istifadə nəticəsində baş verən ölüm hallarının sayı 50-60 minə çatır(13, s.136).

2020-ci ilin məlumatlarına əsaslanaraq görərik ki, Ukraynada 1-1,5 milyona qədər insan narkotikdən istifadə edir və bu rəqəmlər hər il orta hesabla 8-10% artır. Ukraynada narkotiklərin 20%-i internet vasitəsilə yayılır. Ukrayna sosial tədqiqatlar institutunun əməkdaşları tərəfindən UNICEF-in dəstəyi ilə ölkədə yeniyetmələr arasında narkotiklərin istehlakının vəziyyəti ilə bağlı aparılmış tədqiqatların nəticələri göstərmişdir ki, 2019-cu ildə yeniyetmə qızların 18,3%-i, yeniyetmə oğlanların isə 16,6%-i ən azı bir dəfə narkotik qəbul etmişdir. Qeyd edək ki, 2015-ci ildə bu göstərici qızlar arasında 11,9%, oğlanlar arasında isə 17,8% olmuşdur.

Qazaxstanda narkotik qəbul edənlərin sayı 2014-cü ildə 111 000, 2017-ci ildə isə 120 000 olmuşdur ki, bu da yaşı 15-dən yuxarı olan ölkə əhalisinin 1,0%-dir. Eyni zamanda ekspertlər, bu rəqəmin daha yüksək, ən azı 450 min olduğunu qeyd edirlər ki, bu da artıq ölkə əhalisinin 2,0%-i deməkdir. Statistika Qazaxstanda son üç ildə narkoasılılığa düşən gənclərin sayının 2,5 dəfə artdığını göstərir.

Estoniya Avropada ekstazi və amfetamindən daha çox istifadə edən üç ölkədən biridir (Böyük Britaniya və Çex Respublikası ilə birlikdə). Qeyd olunan narkotik növləri isə daha çox eston məktəbliləri arasında populyardır. Estoniya, Hollandiya, Slovakiya, Fransa və Böyük Britaniya kimi Avropa ölkələrində heç olmasa bir dəfə marixuna qəbul etmiş məktəblilərin xüsusi çəkisi 26-32% arasındadır.

Pandemiya dövründə kafelərin və barların fəaliyyətinin tam və ya qismən dayandırılması narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin sosial şəbəkələr üzərində satışı kanallarının yaranmasına gətirmişdir. Hazırda narkotik vasitələr və psixotrop maddə kateqoriyasına aid olan psixostimulyatorlar barlar və qəlyan evləri ilə yanaşı, sosial şəbəkələrdə də satılır. Bu gün İnternetdə sintetik narkotik vasitə satışını həyata keçirən onlarla səhifələr fəaliyyət göstərir.

F.M.Cavadov da «internetin, müxtəlif yönümlü cinayətkarların hökmranlıq etdiyi məkana çevrilməyə başladığını» qeyd edərək yazır: «Zorakılığın və narkotiklərin təbliğatı, insanlarla ticarət və uşaq fahişəliyi sənayesi – bu günün İnternetinin reallıqlarındandır» (3, s.4).

Narkobiznesin sosial şəbəkələrə və elektron ticarət platformalarına keçməsi narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsinin daha da genişlənməsinə gətirmişdir.

2021-ci il üzrə Ümumdünya məruzəsində göstərilir ki, «Darknet» internet platformasında narkotiklər bazarının həmi 10 il əvvəl yaranmasına baxmayaraq, bu gün internet narkotiklərinin həmi yüz milyonlarla dollar səviyyəsində qiymətləndirir və 2017-ci illə müqayisədə 2020-ci ildə bu növ internet ticarətinin həmi 4 dəfə artmışdır. Ekspertlər. 2017-2020-ci illərdə bu platformalar vasitəsilə həyata keçirilən narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsinin həminin təxminən 315 milyon ABŞ dolları təşkil etdiyini bildirlər. 2019-cu ildə narkotiklərin satışı üzrə «Darknet» resurslarında 2,5 milyon insan qeydə alınmışdır(8, s.40).

2020-ci ildə təkcə Qazaxstanda narkotikləri yaymaqla məşğul olan 1 103 sayt bloklanmışdır. Qeyd edək ki, Qazaxstanda son illərdə QIWI – pulqabı vasitəsilə narkotiklərin «təməssiz» ticarət şəbəkəsi, kriptovalyuta əsasında narkotiklərin onlayn-ödəniş sistemi aktiv fəaliyyət göstərir. Bu zaman yeniyetmələrin «kladmen, miner» adlanan «kuryer», «narkotik saxlayan» keyfiyyətində kriminal narkobiznesə cəlb edilməsi halları da artmışdır.

İnternet narkoticarətin geniş vüsət alması bəzi ölkələri internet məkanında həyata keçirilən narkobizneslə mübarizə üzrə ixtisaslaşan xüsusi qurumlar yaratmağa vadar etmişdir. Məsələn, Qırğızstan Respublikasının DİN-nin nəzdində sintetik narkotiklərə və kibertəhlükələrə qarşিদurma üzrə xüsusi şöbə yaradılmışdır.

Narkocinayətkarlar tərəfindən süni intellektin imkanlarından istifadə etmələri xüsusi olaraq qeyd edilməlidir. Belə ki, narkoticarətə həsr olunmuş bir sıra saytlar insan tərəfindən deyil, kompüter alqoritmi əsasında işləyən xüsusi olaraq hazırlanmış kompüter proqramı vasitəsilə xidmət göstərir (17, s.306).

Müasir texnologiyaların, o cümlədən İnternet şəbəkəsinin inkişafı səviyyəsi, həmçinin istifadəçilər auditoriyasının daima artması nəzərə alınmaqla narkotiklərin təbliği və reklamı məqsədləri ilə internet-resurslardan daha geniş istifadə ediləcəyini proqnozlaşdırmaq olar.

Məhz bu amilləri nəzərə alaraq, 2021-ci ildə Rusiya Federasiyasında informasiya-telekommunikasiya şəbəkələrindən (internet də daxil olmaqla) istifadə etməklə narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin istehlakına təhrik etmə ilə bağlı əməllərə görə cinayət məsuliyyətini müəyyən edən müddəalar CM-nin 230.2-ci maddəsinə əlavə edilmişdir. Həmçinin, RF CM-nin 228.1-ci maddəsinin 2-ci hissəsində kütləvi informasiya vasitələrindən, elektron və ya İnternet də daxil olmaqla informasiya-telekommunikasiya şəbəkələrindən istifadə etməklə narkotik vasitələri və psixotrop maddələri satma əməllərinə görə 12 ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası müəyyən edilmişdir. Qazaxstan Respublikasında isə narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin İnternet şəbəkəsi vasitəsilə təbliği və reklamına görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, bu ölkədə 11 yanvar 2020-ci il tarixli Qanunla CM-nə narkotik vasitələrin təbliği və qanunsuz reklamına görə cinayət məsuliyyətini nəzərdə tutan 299-1-ci maddə əlavə olunmuşdur. Bundan başqa, Qazaxstan Respublikasında da CM-nin 299-cu maddəsinə yeni tövsifedici əlamətlər əlavə edilmiş, bu maddəyə «elektron informasiya resurslarından istifadə etməklə» narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsinə görə məsuliyyət nəzərdə tutan müddəalar daxil edilmiş, bu əməllərə görə azadlıqdan məhrum etmə cəzası 15 ilədək artırılmış, eyni əməllər yeniyetmələrə münasibətdə törədildikdə isə ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzası müəyyən edilmişdir.

Qeyd edək ki, 26 aprel 2022-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanunu ilə Azərbaycan Respublikası CM-nə yeni 234.4.4-cü maddə əlavə edilmiş və bu maddədə satışı məqsədi ilə qanunsuz olaraq narkotik vasitələri və ya psixotrop maddələri əldə etmə və ya saxlama, hazırlama, istehsal etmə, emal etmə, daşıma, göndərmə, yaxud narkotik vasitələri və ya psixotrop maddələri satma əməlləri «kütləvi informasiya vasitələrindən, o cümlədən internet informasiya ehtiyatlarından və ya informasiya-telekommunikasiya şəbəkələrindən istifadə etməklə törədildiyi» hallarda beş ildən on iki ilədək müddətə azadlıqdan məhrum etmə cəzası nəzərdə tutulmuşdur.

Hesab edirik ki, qeyd olunanlarla yanaşı, Azərbaycanda da İnternetdən, informasiya-telekommunikasiya şəbəkələrindən (sosial şəbəkələrdən) istifadə etməklə narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin təbliği və reklamı ilə bağlı əməllərə görə məsuliyyət müəyyən edən müddəalar cinayət qanunvericiliyinə daxil edilməli, Cinayət Məcəlləsində belə bir reklamın və təbliğatın yeniyetmələrə və uşaqlara münasibətdə həyata keçirilməsinə görə daha sərt sanksiyalar müəyyən olunmalıdır.

BMT-nin Narkotiklər və Cinayətkarlıq üzrə İdarəsinin 2021-ci il məruzəsində narkotiklərin qlobal bazarının genişləndiyi və daha mürəkkəbləşdiyi ilə yanaşı, həmçinin narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsi, o cümlədən istehlakı sahəsində bir sıra səciyyəvi meyllər də qeyd olunmuşdur: psixostimulyatorlardan istifadə hallarının daha da artması; Mərkəzi Asiya və Rusiyada sintetik narkotiklərin opioidləri əvəzləməyə başlaması; amfetamin sırasına aid olan stimulyatorlar bazarının sürətlə artmaqda davam etməsi; dünyada narkotiklərin yayılması və istehlakının ənənəvi sxemlərinin transfarmasiyaya uğramağa başlaması və narkobiznesin strukturunda internet-ticarətin xüsusi çəkisinin artması; pandemiya dövründə sintetik kannabiodlərin (məsələn, spays və s.) və sedativ preparatların qeyri-tibbi istehlakının əhəmiyyətli dərəcədə artması və s.

P.V.Teplyaşına narkovəziyyətin əsas meylləri sırasında xüsusi olaraq qeyd edir: müsadirə olunmuş narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin strukturunda kannabis, opioid və sintetik qrupa daxil olan narkotiklərin xüsusi çəkisinin yüksəlməsi; sintetik narkotiklərin («dizayner» narkotiklərin) və psixotrop maddələrin (amfetamin sıralı stimulyatorlar, sintetik analqetiklər və sintetik opiatlar, CWH, AM qruplu sintetik kannabinoidlər və s.) qanunsuz dövriyyəsinin miqyaslarının və həcmünün genişlənməkdə davam etməsi;

narkoistehsaldan narkoistehlaka qədər olan bütün prosesi əhatə edən narkosənaye mexanizminin formalaşması cizgilərinin açıq-aydın müşahidə olunmağa başlaması və s.(22, s.152-153).

E.H.Həsənov narkomanlıq və narkocinayətkarlığın başlıca neqativ meyilləri sırasında xüsusi olaraq qeyd edir: 1) narkotiklərlə bağlı cinayətlərin sosial təhlükəlilik səviyyəsinin yüksəlməsi; 2) yeni narkotik vasitələrin yaranması və istehsalı, buna müvafiq olaraq onların sayının və növ müxtəlifliyinin çoxalması; 3) fiziki cəhətdən çətinkeçilən yerlərdə narkotik tərkibli bitkilərin becərilməsi; 4) narkotik vasitələrin istehlakına daha çox adamın cəlb edilməsi; 5) bu cinayətlərin mütəşəkkillik dərəcəsinin artması; 6) beynəlxalq miqyasda narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsinin sərhədinin genişlənməsi; 7) narkotik vasitələr istehsal edən qeyri-leqal laboratoriyaların yaradılması və onların sayının artması; 8) narkotiklərlə ticarət üçün yaradılmış və uyğunlaşdırılmış qeyri-leqal və yarımleqal mağazaların təşkil edilməsi və onların sayının artması; 9) narkotiklərlə bağlı cinayətlərin latentliyinin artması və s.(11, s.42).

F.M.Cavadov və Y.S.Abdullayev son onillikdə narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi sahəsində yeni və olduqca təhlükəli bir fenomenin – narkoterrorizmin yaranaraq inkişaf etdiyini göstərərək, Kolumbiyada, Meksikada, bir sıra digər ölkələrdə transmilli fəaliyyət göstərən mütəşəkkil cinayətkar dəstələr və təşkilatlar narkobiznesin miqyaslarının genişləndirilməsinə istiqamətlənən fəaliyyətlərində terror metodlarından geniş istifadə etməyə başladığını xüsusi olaraq qeyd edirlər(4, s.85).

A.V.Tabakov, dünyada narkovəziyyətin inkişafı meyilləri sırasında narkobiznes sahəsində ixtisaslaşan cinayətkar strukturların mütəşəkkilliyinin yüksəlməsi, onların transmilliləşməsi, narkocinayətkarlığın beynəlmilliləşməsi və qloballaşması, «qara bazarda» narkoməhsulların çeşidinin genişlənməsi, narkotizmin «cavanlaşması», narkotiklərin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsinin artımının sabit və uzunmüddətli xarakter daşımağa başlamasını və s. qeyd edir(21, s.13).

L.V.Qotçina bu sahədə səciyyəvi meyillər sırasında xüsusi olaraq vurğulayır ki, cinayətkar qruplaşmalar sosial cəhətdən müdafiə olunmayan yeniyetmə və gəncləri öz kriminal fəaliyyətlərinə daha geniş şəkildə cəlb etməyə başlamışlar. Gizli saxlanma yerlərində narkotiklərin gizlədilməsi, narkoxamalı təməssiz ötürülməsi metodlarından və üsullarından istifadə edilməsi, pərakəndə narkoticarətə hamilə qadınların və uşaqların cəlb edilməsi, bu kriminal biznesi təşkil edənlərə məsuliyyətdən asanlıqla yayınmağa imkan verir(17, s.310-311).

Dünya ölkələrində narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı vəziyyəti əks etdirən statistik məlumatların, beynəlxalq təşkilatların hazırladığı hesabatların, ayrı-ayrı hüquqşünas-alimlər tərəfindən aparılan tədqiqatların analizi əsasında müasir qloballaşma dövründə narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsinin, narkomanlığın və narkobiznesin aşağıdakı meyillərlə xarakterizə olunduğunu söyləyə bilərik:

- narkomanlığın sosial təhlükəlilik dərəcəsinin yüksəlməsi, narkobiznesin əsasən mütəşəkkil cinayətkar dəstələrin, o cümlədən transmilli mütəşəkkil kriminal qurumların əlində cəmlənməsi, narkobiznes sənayesinin və narkocinayətkarlığın transmilliləşməsi meyillərinin güclənməsi;
- narkosənayenin genişlənməsi və möhkəmlənməsi əsasında yeni kriminal narkotexnologiyaların təşəkkül tapması, internet məkanından narkoticarət bazarı kimi istifadə hallarının artması;
- narkotiklərə aludə olan şəxslərin ümumi sayında qadınların, yeniyetmə və gənclərin xüsusi çəkisinin artması;
- psixoaktiv maddələrin insan sağlamlığı üçün daha təhlükəli olan yeni növlərinin (məsələn, spays, kratom²), sintetik psixostimulyatların istehsalı və istehlakının sürətlə yayılması;
- yeni narkobazarların, narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin daşınmasının yeni marşrutlarının, yeni tranzit-keçid məntəqələrinin yaranması, tranzit dövlətlərin narkotiklərin istehlakçısı olan regionlara çevrilməsi;
- narkomaniya zəminində oğurluq, quldurluq, soyğunçuluq və sair kimi tamah və tamah-zorakı cinayətlərin törədilməsi hallarının artması;
- müəyyən əhali təbəqəsi və sosial qruplar arasında narkomanlığın geniş yayılması nəticəsində dünyanın bir sıra ölkələrində narkomədəniyyətin formalaşmağa başlaması və s.(5, s.12; 6, s.273-274; 12, s.13).

Yüngül narkotiklərin istehlakının leqallaşdırılması üzrə narkolibərrəllərin aktiv fəaliyyəti də dünyada narkovəziyyətə təsir edən əlavə neqativ amil kimi qiymətləndirilməlidir.

² Yeni meyillərdən biri kimi Cənub-Şərqi Asiya ölkələrində yetişdirilən və məişətdə kiçik yaraların müalicəsində istifadə edilən kratom adlı ağacın yarpaqlarının digər vasitələrlə qarışdırılmasından yeni növ narkotik vasitənin eldə edilməsidir.

Azərbaycanda da narkomanlıq və narkobiznes, narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsi sahəsində vəziyyət o qədər də ürəkəçən deyildir.

Belə ki, 2005-ci ildə Azərbaycanda narkoloji müalicə-profilaktika müəssisələrində narkomaniya diaqnozu ilə qeydə alınan xəstələrin sayı 17838 olduğu halda, 2021-ci ildə onların sayı 93,9% (demək olar ki, 2 dəfə) artaraq 34602 olmuşdur. Onların arasında qadınların ümumi sayı 556, toksikomanların sayı 630, eyni zamanda bir neçə narkotik maddə qəbul edənlərin sayı isə 3107 olmuşdur. Narkomanların 24850-i opioid, 9752-i isə kannabiod qrupuna daxil olan narkotik vasitə istifadəçiləridir.

Narkomanların yaş qrupları üzrə bölgüsünə gəldikdə isə, qeyd edə bilərik ki, 2021-ci ildə 14-17 yaşda 14, 18-24 yaşda 2313, 25-29 yaşda 5508 narkoman qeydiyyatda olmuşdur. 2018-ci illə müqayisədə, 2021-ci ildə Azərbaycanda narkoloji müəssisələrdə qeydiyyatda olan 14-17 yaşda narkomanları sayı 55,5%, 18-24 yaşda olan narkomanların sayı 33,4%, 25-29 yaşda olanların sayı isə 26,1% artmışdır. Göründüyü kimi, 2018-ci illə müqayisədə, 2021-ci ildə ən böyük artım 14-17 yaş qrupuna daxil olan narkomanların sayında müşahidə olunmuşdur.

2021-ci ildə Azərbaycanın şəhər və rayonları üzrə qeydə alınmış narkotik istifadəçilərinin sayı Bakıda 9813, Lənkəran rayonunda 3764, Sumqayıt şəhərində 2897, Salyan rayonunda 1295, Şirvan rayonunda 1038, Gəncə şəhərində 985, Cəlilabad rayonunda 775, Abşeron rayonunda 766, Sabirabad rayonunda 677, digər şəhər və rayonlarda isə 12592 olmuşdur.

Ölkədə narkomanlığın miqyasca genişlənməsi kriminogen durumun pisləşməsi və cinayətlərin sayının artması ilə yanaşı, digər ağır fəsadlara gətirib çıxarır, məişət zorakılığı, boşanma, deqrodasiya, əmək qabiliyyətinin itirilməsi, təhlükəli infeksiyaların, AİDS və hepatitə yoluxma, ölüm hallarının çoxalması ilə nəticələnir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasında son illərdə narkotizmə, xüsusi halda narkomanlıq və narkobiznesə qarşı mübarizənin gücləndirilməsi məqsədilə institusional, hüquqi islahatlar aparılmış, profilaktik fəaliyyətin effektivliyinin yüksəldilməsinə istiqamətlənmiş təşkilati, sosial-iqtisadi və digər xarakterli tədbirlər kompleksi işlənib hazırlanaraq reallaşdırılmışdır.

Narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə mübarizə sahəsində fəaliyyətin hüquqi tənzimlənməsi məqsədilə kifayət qədər mükəmməl qanunvericilik bazası yaradılmışdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2019-cu il 22 iyul tarixində təsdiq etdiyi «Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının qanunsuz dövriyyəsinə və narkomanlığa qarşı mübarizəyə dair 2019-2024-cü illər üçün Dövlət Proqramı»nda qeyd olunduğu kimi, «Azərbaycan Respublikası beynəlxalq birliyin bütün söylərini dəstəkləyərək, BMT-nin müvafiq konvensiyalarına qoşulmuşdur. Ölkəmizdə beynəlxalq standartlara uyğun normativ milli hüquqi baza yaradılmış, təkmilləşdirilmiş və onun beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması istiqamətində xeyli iş görülmüşdür».

Azərbaycan Respublikası 1992-ci ildə «Narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsinə qarşı mübarizə haqqında» BMT-nin 1988-ci il Konvensiyasına, 1998-ci ildə isə «Narkotik vasitələr haqqında» 1961-ci il Konvensiyasına və «Psixotrop maddələr haqqında 1971-ci il Konvensiyasına qoşulmuş, ölkədə narkomanlıqla və narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə effektiv mübarizənin təşkili və həyata keçirilməsi məqsədilə bir sıra təşkilati strukturlar yaradılmışdır.

Azərbaycan Respublikasının 2000-ci il tarixli Cinayət Məcəlləsində «narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə əlaqədar cinayətlər» adlanan 26-cı fəsil daxil edilmiş və bu fəsildə qanunsuz olaraq narkotik vasitələri, psixotrop maddələri və ya onların prekursorlarını hazırlama, istehsal etmə, əldə etmə, saxlama, daşıma, göndərmə və ya satma (maddə 234); narkotik vasitələri, psixotrop maddələri və ya onların prekursorlarını talama və ya hədə-qorxu ilə tələb etmə (maddə 235); narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin istehlakına təhrik etmə (maddə 236); qanunsuz olaraq tərkibində narkotik maddələr olan bitkiləri kultivasiya etmə (maddə 237); narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin istehlakı üçün tiryəxanalar təşkil etmə və ya saxlama (maddə 238); narkotik vasitələri, psixotrop maddələri əldə etmək hüququ verən reseptləri tibbi göstəricilər olmadan qanunsuz vermə və ya saxtalaşdırma (maddə 239); güclü təsir edən və ya zəhərli maddələrin satış məqsədilə qanunsuz dövriyyəsi (maddə 240) kimi əməllərə görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulmuşdur.

Ölkə qanunverici orqanı, yetkinlik yaşına çatmayanların narkomanlığın, o cümlədən yeniyetmə və gənclər arasında narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsinin böyük ictimai təhlükə kəsb

etdiyini nəzərə alaraq, cinayət qanunvericiliyində müəyyən dəyişikliklərin edilməsini məqsədəuyğun hesab etmişdir. Belə ki, 20 oktyabr 2017-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanunu ilə CM-nin 234-cü maddəsinə yeni bir hissə (234.3-1) əlavə edilmiş, yetkinlik yaşına çatmayanlara qanunsuz olaraq narkotik vasitələri və ya psixotrop maddələri satma, habelə satış məqsədilə qanunsuz olaraq narkotik vasitələri və ya psixotrop maddələri əldə etmə və ya saxlama, hazırlama, istehsal etmə, emal etmə, daşıma, göndərmə, yaxud qanunsuz olaraq satma əməllərini təhsil və ya tibb müəssisələrində, eləcə də jəzaçəkmə müəssisələrində yaxud həbs yerlərində törətməyə görə cinayət məsuliyyəti müəyyən edilmişdir.

Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının qanunsuz dövriyyəsinə və narkomanlığa qarşı mübarizə sahəsində geniş tədbirləri özündə ehtiva edən dövlət proqramları (2007-2012 və 2013-2018-ci illər üzrə) qəbul edilərək uğurla həyata keçirilmişdir. Hazırda, əsas məqsəd respublikada narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının qanunsuz dövriyyəsinə və narkomanlığa qarşı mübarizənin gücləndirilməsi, antinarkotik təbliğatı, ictimai maarifləndirmə işinin əhatəsinin genişləndirilməsi, müasir informasiya texnologiyalarının imkanlarından istifadə olunmaqla, narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsinin və narkomanlığın yayılmasının maarifləndirmə yolu ilə qarşısının alınması, narkomanlığa düşər olmuş şəxslərin müalicəsi və reabilitasiyası istiqamətində müasir texnologiyaların və yeni üsulların tətbiqi, bu sahədə qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, beynəlxalq əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi və sair kimi olduqca genişmiqyaslı məsələlər kompleksindən ibarət olan narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının qanunsuz dövriyyəsinə və narkomanlığa qarşı mübarizəyə dair 2019-2024-cü illəri əhatə edən Dövlət Proqramında nəzərdə tutulan tədbirlər kompleksinin reallaşdırılması üzrə sistemli işlər və kompleks fəaliyyət həyata keçirilir.

Yetkinlik yaşına çatmayanlar və gənclər arasında narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsinin, o cümlədən də narkomanlığın yayılmasının miqyaslarında, strukturu və dinamikasında müşahidə olunan təhlükəli meyillər, qeyd olunan şəxslər kateqoriyası arasında narkotizmin, o cümlədən narkomanlığın qarşısının alınmasına istiqamətlənən təşkilati, sosial-iqtisadi, tibbi-psixoloji və kriminoloji xarakterli tədbirlər kompleksinə yenidən baxılmasını və mövcud profilaktika sistemində ciddi dəyişikliklərin edilməsinin zəruriliyini şərtləndirir(16, s.5-6).

Narkotiklərə meyilli şəxslər barəsində qabaqlayıcı profilaktik tədbirlər kompleksinin hazırlanaraq həyata keçirilməsi; yeniyetmə və gənclər arasında narkomanlığın və narkocinayətkarlığın yayılmasını şərtləndirən amillər kompleksinin, səbəb və şəraitlərinin müəyyən edilməsi, onların aradan qaldırılmasına istiqamətlənmiş tədbirlər sisteminin işlənilib hazırlanması; diaqnostika, müalicə, reabilitasiya sahəsində müasir texnologiyaların və yeni üsulların tətbiqi, narkoloji xidmətin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, narkoloq və tibbi psixoloqların, narkoloji müalicə müəssisələrinin sayının artırılması, reabilitasiya mərkəzlərinin yaradılması; narkomanlıqdan zərər çəkmiş yeniyetmələrin fərdi reabilitasiyasının və cəmiyyətə reinteqrasiyasının həyata keçirilməsi mexanizmlərinin işlənilməsi məsələləri aktual olaraq qalmaqdadır.

Yeniyetmə və gənclər arasında narkomanlığın səviyyəsinin artması fonunda sosial-psixoloji, kriminoloji, təşkilati, maddi-texniki xarakterli profilaktik tədbirlərin kifayətdəcək səviyyədə olmaması, onların reallaşdırılması mexanizmlərinin işlənilməməsi müşahidə olunur. Ümumrespublika və regional səviyyədə yeniyetmə və gənclər arasında narkomanlığın, narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsinin vəziyyəti, strukturu və dinamikasının kompleks analizinin aparılması zəruridir. Qeyd olunan kateqoriyalı şəxslərin xarakterik kriminoloji, sosial-demografik və psixoloji xüsusiyyətləri tam şəkildə öyrənilməli, onların kriminoloji tipologiyası işlənilib hazırlanmalıdır. Yeniyetmə və gənclər arasında narkotizmi determinə edən amillər kompleksi, onu şərtləndirən səbəb və şəraitlər məcmusu da kompleks və sistemli şəkildə araşdırılmamışdır. Narkotəhlükələrə qarşıdurma üzrə effektiv sosial nəzarət sisteminin qurulması məqsədilə yeniyetmə və gənclər arasında narkotizmin sistemli-struktur yanaşma əsasında kompleks statistik-kriminoloji analizi həyata keçirilməli, bu əsasda yeniyetmə və gənclər mühitində narkotizmin qarşısının alınmasının sosial-kriminoloji profilaktika sistemi qurulmalıdır(18, s.4-6).

Hesab edirik ki, yeniyetmə və gənclər arasında narkomanlığın, bu şəxslər kateqoriyası arasında narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin, yeni psixostimulyatorların və digər psixoaktiv maddələrin qanunsuz dövriyyəsinin qarşısının alınması və profilaktikasının sosial-psixoloji və kriminoloji əsaslarının işlənilib hazırlanması məqsədilə aşağıdakı məsələlər kompleksinin elmi həlli zəruriliyi yaranmışdır:

- Azərbaycan Respublikasında və xarici ölkələrdə yetkinlik yaşına çatmayanlar və gənclər arasında narkotizmin, o cümlədən narkomanlığın vəziyyətinin, strukturu və dinamikasının müqayisəli analizi;
- yetkinlik yaşına çatmayanlar və gənclər tərəfindən törədilən narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı cinayətlərin vəziyyəti, strukturu, dinamikası və səviyyəsinin tədqiqi əsasında ümumrespublika və regional səviyyədə bu növ cinayətkarlığın müasir kriminoloji xarakteristikasını müəyyən edən əsas meyllərin və qanunauyğunluqların üzə çıxarılması;
- narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsinə cəlb olunmuş və narkomaniya xəstəliyindən əziyyət çəkən yeniyetmələrin şəxsiyyətinin sosial-demoqrafik, mənəvi-psixoloji əlamətlərinin öyrənilməsi əsasında onların sosial-kriminoloji və psixoloji «portretinin» qurulması;
 - latentlik və coğrafi amil nəzərə alınmaqla yeniyetmələrin və gənclərin narkocinayətkarlığının və onun struktur elementlərinin statistik-kriminoloji analizi;
- yeniyetmələr tərəfindən narkomaniya zəminində törədilən cinayətlərin xarakteristikasının, o cümlədən yeniyetmə və gənc narkomanların viktimoloji xüsusiyyətlərinin, onlar tərəfindən cinayətlərin törədilməsinin səbəb və şəraitlərinin müəyyən edilməsi;
- yeniyetmə və gənclər arasında narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin (xüsusən də amfetamin, metamfetamin, MDMA, digər psixoaktiv maddələr və psixostimulyatorların) regionlar üzrə yayılması, narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin növlər üzrə paylanması, ilin müxtəlif fəsillərində artma və ya azalma dinamikasının təhlili və təhlil nəticələrinin ümumiləşdirilməsi, mövcud meyllərin üzə çıxarılması, yeniyetmə və gənclərin narkotizmi ilə mübarizə tədbirlərinin səmərəliliyinin yüksəldilməsinə istiqamətlənən profilaktik xarakterli elmi-nəzəri müddəaların və praktiki tövsiyələrin hazırlanması;
- narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsinə aidiyyəti olan şəxslər və cinayətkar qurumlar, narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin daha çox təsadüf olunan qeyri-qanuni istehsalı, qablaşdırılması, əldə edilməsi, saxlanması, göndərilməsi, daşınması, satışı üsulları, onların gizli istehsalının (hazırlanmasının) həyata keçirildiyi məkanlar, yeni meydana çıxan psixoaktiv maddələrin növləri və s. barədə informasiyanın toplanması, statistik-kriminoloji və analitik təhlilin aparılması;
 - yeniyetmə və gənclər arasında narkomanlığın, onlar tərəfindən törədilən narkocinayətlərin daha çox qeydə alındığı zonaların, regionların əks olunduğu kriminoloji xəritələrin işlənilib hazırlanması;
- Azərbaycanda yeniyetmə və gənclər arasında narkomanlığın, narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsinin vəziyyəti, strukturu və dinamikasının, bu sahədə mövcud meyllərin və qanunauyğunluqların sistemli təhlili əsasında qısamüddətli və orta müddətli proqnozların qurulması;
- xarici dövlətlərdə yeniyetmə və gənclərin narkotizminin və narkocinayətkarlığının profilaktikası sahəsində mövcud təcrübənin təhlili, ən səmərəli tədbirlər kompleksindən Azərbaycanda istifadə imkanlarının araşdırılması və s.

Beləliklə, narkomanlıq problemi ümumillik kimi qəbul edilməli, maliyyələşmə mənbələri və həcmi, konkret icra müddətləri göstərilməklə dövlət institutlarının və qeyri-hökumət təşkilatlarının geniş dairəsinin cəlb olunması ilə narkomanlığa və narkobiznesə qarşıdurma üzrə uzunmüddətli (ən azı on il müddətində) proqram-strategiyalar və konsepsiyalar işlənilməli, bunlara uyğun olaraq fəaliyyət planları hazırlanaraq həyata keçirilməlidir. Qeyd olunanlarla yanaşı, narkobizneslə bağlı kriminal fəaliyyətin mütəşəkil formalarına görə cinayət məsuliyyətinin daha da sərtləşdirilməsini (ömürlük azadlıqdan məhrum etməyə qədər) nəzərdə tutan qanunvericilik tədbirləri işlənilib hazırlanmalı və qəbul edilməlidir. Cinayətkar narkobiznes işbazlarının iqtisadi dayaqlarının sarsıtılmasına, onların narkoticarətdən əldə edilən gəlirləri leqallaşdırma imkanlarından məhrum edilməsinə istiqamətlənmiş sistemli siyasət davam etdirilməli, konseptual proqnozlar əsasında uzun müddətli fəaliyyət strategiyaları işlənilib hazırlanmalıdır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

- Qədirova S., Məmmədova Z. Yeni psixaktiv maddələr//www.exspert.gov.az.
Qədirova S., Məmmədova Z. Narkomaniya insanın mənəviyyatını məhv edir, «canlı ölü»yə çevirir///www.nmdk.gov.az.
Cavadov F. Yeniyetmələr və kompüter cinayətkarlığı//Məhkəmə ekspertizası, kriminalistika və kriminologiyanın aktual məsələləri. Elmi əsərlər məcmuəsi. 2005. №41.

- Cavadov F., Abdullayev Y. Qloballaşan dünyada transmilli cinayətkarlıqla mübarizənin beynəlxalq və regional problemləri: kriminoloji aspektlər //«Regional jinayətkarlığın kriminoloji tədqiqinin aktual polemləri» 3-cü beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları. Bakı, 2015.
- Cavadov F., Abdullayev Y., Vəliyev H. Narkomanlıqla və narkobizneslə mübarizə: Problemlər və onların həlli yolları//Məhkəmə ekspertizası, kriminalistika və kriminologiyanın aktual məsələləri. Elmi əsərlər məcmuəsi. Bakı, 2014, №62.
- Zahidov B.S. Azərbaycanda narkotizmlə və narkobizneslə mübarizənin aktual problemləri. Bakı, 2007.
- Zahidov B.S. Narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə əlaqədar əməllərin törədilməsinə təsir göstərən əsas amillər//Məhkəmə ekspertizası, kriminalistika və kriminologiyanın aktual məsələləri. Bakı, 2007, №46.
- Narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsinə və narkomanlığa qarşı mübarizənin nəticələrinə dair illik hesabat. Narkomanlığa və Narkotik Vasitələrin Qanunsuz Dövriyyəsinə Qarşı Mübarizə üzrə Dövlət Komissiyasının daimi fəaliyyət göstərən İşçi Qrupu tərəfindən hazırlanmışdır. Bakı, 2021.
- Hüseynova İ. Narkomaniya müasir dövrün qlobal problemidir//www.nmdk.gov.az.
- Həsənov E.H. Antinarkotizm. Bakı, 1996.
- Həsənov E.H. Narkotizm: meyllər və aradan qaldırılma tədbirləri (Azərbaycan Respublikasının materialları əsasında). Bakı, 1999.
- Əliyev N.T. Qloballaşma dövründə cinayətkarlığın müasir vəziyyəti, səciyyəvi jəhətləri və meylləri//Polis Akademiyasının elmi xəbərləri. 2019. №3(23).
- Валуйсков Н.В. Преступность несовершеннолетних в современной России и некоторые вопросы уголовно-правовой политики//Труды Института государства и права Российской академии наук. 2014. №3.
- Всемирный доклад о наркотиках 2021 года//<http://wdr.unodc.org/wdr2021>
- Гаврилов В.Г., Готчина Л.В., Диденко В.И. и др. Выявление и предупреждение незаконного оборота наркотиков. Белгород, 2006.
- Газизова Т.Г. Криминологическая характеристика преступлений несовершеннолетних, связанных с незаконным оборотом наркотиков, и их предупреждение. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Омск, 2003.
- Готчина Л.В. Преступность несовершеннолетних и молодежи: состояние и перспективы//Российский девиантологический журнал 2021. №1(2).
- Готчина Л.В. Молодежный наркотизм в современной России: криминологический анализ и профилактика. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук. 2011.
- Европейский доклад о наркотиках: тенденции и изменения (Европейский центр мониторинга наркотиков и наркозависимости). 2021.
- Самохвалов И.Ю. Противодействие преступлениям, совершаемым несовершеннолетними в сфере незаконного оборота наркотических средств и психотропных веществ: уголовно-правовой и криминологический аспект. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Нижний Новгород, 2009.
- Табакон А.В. Современное состояние и основные тенденции развития транснациональное организованной наркопреступности. Монография. СПб., 2018.
- Тепляшин П.В. Состояние наркопреступности в Российской Федерации: основные криминологические показатели и тенденции//Журнал LEX RUSSICA (МГЮА). 2017, №10(131).
- Употребление наркотиков в России. Официальная статистика за 2021 год//www.narkonet.info.